

ДО 95-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Олександр Реент

Формування сучасної історіографії української нації

Першою й визначальною рисою сучасної вітчизняної історіографії є україноцентричний характер. Як би того не хотіли скептики чи критик «національного» гранд-нарративу, він існує де-факто. Навіть якщо взяти оді назви праць з української історії вони переконують, що головним об'єктом у них проступають Україна як територія, географічне поняття культурний простір, державно-політичні утворення на українських землях власне, «українське питання», народи України, суспільно-політичні економічні, соціокультурні процеси на цьому обширі.

Дехто вважає формування «національної» історіографії ознакою периферійності чи навіть містечковості й хуторянства. Очевидно, це швидше якісь «малоросійські» комплекси, оскільки не тільки на пострадянському просторі чи країнах «третього світу», а й у розвинених державах існують «національні» історіографії з усіма атрибутами: етноцентризмом, етатизмом, тенденційністю, ідеологічною спрямованістю, глорифікаційно-романтичним флером тощо. І ніхто не вважає це рудиментарною зоною і спадщиною, від якої слід сором'язливо відмовитися.

Існує й інша когорта критиків «національної» версії історії що свідомо, з власних переконань чи на виконання певних політичних замовлень. інкримінує їй «паплюження святинь», «дезорієнтацію суспільства», «переписування історії», «відхід від історичної правди», «фальсифікацію» тощо.

І тим і іншим чомусь не спадає на думку, що «національна історіографія — це продукт не чієїсь спланованої, політично інспірованої акції, а закономірний результат органічного розвитку суспільства, що прагне себе пізнати, з'ясувати і простежити систему координат, у якій воно рухалося і продовжує жити, визначити власні джерела і ресурси, здатність до спротиву, конкуренції чи експансії.

Дивним було б якраз протилежне, коли б така «національна» історіографія в Україні не з'явилася!

І, нарешті, саме завдяки таким маркерам суспільство одержує надзвичайно продуктивні надійні критерії оцінки того, на які вектори воно орієнтується, чого прагне, іншими словами, — цінності, які воно визнає доленосними в минулому, та які визначатимуть її сьогодення і майбутнє.

Більше того, суспільство дуже чутливого реагує на спроби політикуму і держави нав'язати йому ті чи інші орієнтири й цінності: в одних випадках воно отримує імпульс оптимізму, відчуття перспективи, в іншому впадає апатію, прострацію, пасивність.

Іманентною ознакою сучасного етапу історієписання є підвищена увага до історії українського національно-визвольного руху протягом кількох століть. Ліквідація «запобіжників» і заборон, цензури жорстких схем породила справжню повінь публікацій з цієї тематики. У цій продукції було чимало «метеликів»-одноденок, публіцистики політизованих матеріалів і навіть фальсифікатів та містифікатів. Однак дві добрі справи, принаймні для фундаментальної науки цей підвищений інтерес «зробив»: по-перше, до наукового обігу та в широкий читацький загаль було введено величезний джерельний масив, що сформував емпіричну основу наступних досліджень; по-друге, історія боротьби українського народу за незалежність цілком природно інкрустувалась в історію національно-визвольного руху в Україні у ХІХ–ХХ століттях.

За всіх плюсів і мінусів цього процесу публіцистична і наукова література стимулювали самоідентифікацію громадян Ук-

раїни і навіть розмежування по цій лінії. Одні асоціювали себе з національною традицією державності, суверенітетом, титульною нацією, інші — з радянською спадщиною, рідше — російською ідеєю. При цьому мова виявилася заручницею політичних рішень та електоральних технологій, штучного нагнітання конфронтаційних настроїв.

Таким чином, українські науковці, як на мене зуміли створити (хай не у всьому довершено!) націєцентричну версію свого минулого. Додаючи радянську спадщину, вплив діаспорного історієписання, російської державницької концепції сучасного зразка, західних моделей українські вчені в гострих дискусіях, що продовжуються й нині, поступово, але невпинно рухаються вперед, змінюючись самі й допомагаючи трансформації суспільства та держави.

Наша історія позначена доленосними впливами зовнішніх чинників — вярських, литовських, польських, австрійських, угорських, чеських словацьких, румунських, турецьких, російських. Жодним чином не ставлячи під сумнів права на існування євразійської моделі інтерпретації історії Росії чи інших «національних історіографій», такою ж мірою вважаємо цілком науково легітимною україноцентричну модель. Із вуст скептиків можна почути, що вона, мовляв, уже за визначенням «відриває» українську минувшину від світової історії, закріплює за нею роль аутсайдерів та периферійників-ізоляціоністів. Насправді у цьому проглядається або нерозуміння справжнього стану речей, або свідоме прагнення позбавити нас національної історіографії, яку мають усі народи, що себе поважають.

Адже національне історієписання — це відтворення минулого на певній території (іншими словами — історія етносу чи держави) у широкому контексті взаємодії і взаємовпливів з усіма сусідами та світовим співтовариством.

Націєцентризм у класичному розумінні нічого спільного не має з самоамілюванням та етнічною ексклюзивністю. Це — підхід, що передбачає глибоке осмислення внутрішніх чинників,

котрі є рушіями історичного поступу, та перспектив будь-якого, в тому числі й українського, народу.

З огляду на багато причин, місце України у цивілізаційних процесах неможливо визначити методом механічного накладання євразійської чи західноєвропейської матриці. Так, специфічно українськими можна вважати такі риси історичного розвитку:

1) аграрна домінанта у формуванні виробничої інфраструктури і похідні та супутні цьому ознаки: переважно селянська ментальність, відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, релігійність, традиції індивідуального господарювання тощо;

2) проблема політичної еліти, що простежується на всіх етапах вітчизняної історії;

3) провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, порівняно пізні організаційне (на відміну від ідейно-теоретичного) оформлення корінних інтересів нації, аморфність політичних партій, відсутність традицій політичної, парламентської боротьби, дріб'язковий характер суперечностей між українськими політичними силами на рубежі XIX–XX ст.;

4) перенесення центру ваги націєтворчої діяльності за кордон, у середовище української еміграції.

Навіть цей, далеко не повний, перелік переконує в тому, що дослідження вітчизняної історії потребує нестандартних підходів. Безоглядна орієнтація на концепції західних чи російських вчених є контрпродуктивною як з огляду на відомі відмінності історичних процесів, так і з точки зору генерування оригінальних методологічних підходів до їх осягнення.

І в цьому руслі хотілося б висловити кілька думок щодо перспективних напрямів наукових студій.

Перший із них впливає зі щойно викладених рис історичного розвитку українського народу й окреслює відповідне коло питань: процеси націєгенези і державотворення, форми та засоби самоідентифікації українців, формування політичних

партій, громадських організацій, політичної еліти та моделей реалізації політичних програм.

Другий пов'язаний із вивченням соціально-політичних явищ, що вимагає поєднання мікро- та макроісторичних підходів, реконструкції «малих життєвих світів» і стратегій різних груп українського суспільства.

До третього напряму слід віднести явища культури, освіти, релігійного життя, побуту і повсякденності, без яких неможливо стереоскопічно відтворити ментальний портрет українців.

Нарешті, останній, четвертий, охоплює всі вектори контактів українства із зовнішнім світом, все багатство діалектичних зв'язків, впливів та запозичень.

Та про яку галузь історичного знання не йшлося б, відповідальний учений має брати до уваги мультикультурний і поліконфесійний характер української нації, виявляти делікатність та об'єктивність в оцінках, зваженість у характеристиках, аналогіях та узагальненнях.

Лауреат Нобелівської премії 2010 р. перуанський письменник Маріо Варгас Льюса у своїй лекції з нагоди нагородження дуже образно сказав про роль літератури у житті суспільства. Якщо замінити слово «література» на «історію», одержимо нестандартне визначення цивілізаційної місії останньої.

Отже, «[історія] перетворюється на чародійство, коли дає нам надію одержати те, чого в нас немає, стати тим, ким ми не є, вести те неможливе існування, в якому ми, мов язичницькі боги, відчуваємо себе смертними і безсмертними водночас, коли закладає в нас дух нонконформізму та бунту, що лежить в основі всіх подвигів, що сприяли зменшенню насильства у стосунках між людьми. Зменшенню, але не повному усуненню, тому що наша історія, на щастя, завжди залишатиметься незакінченою. Тому нам потрібно продовжувати мріяти, читати і писати — адже це найефективніший із винайдених нами способів полегшувати наше смертне існування, перемогти корозію часу і зробити неможливе можливим».